

Розвиток сільських територій

УДК 339.137.2:[332.122:338.43]

JEL Q56, R11.

Ю. І. Данько

Конкурентні засади сталого розвитку сільських територій

На основі принципів діалектичної логіки зроблена спроба критичної оцінки перспектив досягнення задекларованих в національній доповіді «Цілі сталого розвитку» завдань та індикаторів, зокрема, досліджені цілі сталого розвитку, які безпосередньо стосуються функціонування сільських територій. Більш глибоко та критично проаналізовано індикатори, що вказують на досягнення цілі 2 «Подолання голоду. Сільське господарство». Зокрема, проведено ретроспективний аналіз споживання окремих видів сільськогосподарської продукції (молока, м'яса, фруктів) та визначено проблеми, що стоять на заваді досягнення визначеного рівня споживання. Обґрунтовано взаємозв'язок між сталим сільським господарством та сталим розвитком сільських територій. Оскільки невеликі агроформування відіграють ключову роль в забезпеченні зайнятості у сільській місцевості та підтримують соціальну сферу, досягнення цілей сталого розвитку сільських територій нерозривно пов'язане з їх діяльністю. Запропонована модель взаємодії аграрних підприємств та сільських територій в процесі переходу до концепції сталого розвитку, де визначено взаємозв'язок між завданнями менеджменту учасників процесу.

Ключові слова: сталий розвиток, цілі сталого розвитку, сільські території, сільське господарство.

Реформа децентралізації, що впроваджується в Україні, дала новий поштовх для розвитку сільських територій. Суть реформи полягає у спроможності самостійно вирішувати питання місцевого розвитку за рахунок власних ресурсів. Тому перед новоутвореними об'єднаними територіальними громадами (ОТГ) виникає можливість сформувати систему управління, яка б забезпечувала перспективи розвитку території не лише з позиції соціально-економічної ефективності, а й з дотриманням принципів сталого розвитку, орієнтованих на інтерес майбутніх поколінь. Цілі сталого розвитку, які були затверджені у 2015 р. на саміті Організації Об'єднаних Націй, є тим базовим орієнтиром, що визначає перспективні напрями розвитку як усього світу, так і конкретно України, і, зокрема, сільських територій. Водночас, потрібно говорити, що всі ОТГ не зможуть розвиватися одними темпами за однією схемою, тому в кожній територіальній одиниці мають бути визначені конкретні конкурентні переваги, що забезпечать можливості сталого розвитку. Враховуючи традиції господарювання в українському селі, саме сільське господарство є основною галуззю, яка має брати участь у забезпеченні сталого розвитку території, у межах якого воно здійснюється. Пошук та оптимізація зусиль задля активізації конкурентних переваг території має бути в пріоритеті діалогу менеджменту ОТГ і суб'єктів підприємницької діяльності і саме на конкурентних засадах, у синергічному поєднанні усіх складових ресурсного потенціалу, має будуватися територіальна громада нового типу.

Теоретико-методологічні та прикладні засади забезпечення сталого розвитку сільських територій знайшли відображення у багатьох наукових працях як вітчизняних, так і закордонних учених-економістів. Зокрема, дослідження за вказаним напрямом проводили О. Білорус, О. Бородіна, В. Дієсперов, І. Іртицева, М. Малік, Л. Мельник, Л. Михайлова, О. Могильний, Ю. Петрушенко, Г. Черевко та багато інших. Вагомий внесок у формування базових засад сталого розвитку внесли закордонні науковці Г. Дей, С. Льюїс, П. Пугліс, Я. Скунес, Р. Чемберс, А. Шефард та інші. Суттєві напрацювання відносно сталого сільського господарства отримали у своїх дослідженнях такі науковці, як О. Гуторов, О. Варченко, О. Панков, Д. Шиян. Проте, враховуючи активізацію транзитивних процесів, пов'язаних з децентралізацією, актуалізується необхідність розробки додаткових наукових положень забезпечення сталого розвитку сільських територій. Зокре-

© Ю. І. Данько, 2017.

ма, це стосується визначення конкурентних засад розвитку сільських територій, враховуючи особливості ведення сталого сільського господарства.

Метою статті є обґрунтування окремих теоретико-методологічних і прикладних засад забезпечення сталого сільського господарства на конкурентних засадах як чинника сталого розвитку сільських територій.

Глобалізаційні процеси у світі та стрімкий розвиток науково-технічного прогресу вимагають трансформації способу життя та організації виробництва в усіх галузях економіки з врахуванням критеріїв сталого розвитку та соціально-етичного маркетингу на основі чистої конкуренції. Передусім, мета такого підходу полягає у забезпеченні зменшення негативного впливу людства на навколишнє середовище.

В умовах активізації соціальних та інституційних перетворень вивчення питань, пов'язаних з переходом до сталого економічного розвитку, здається першорядним і стратегічним напрямом наукових досліджень і розвитку. Поглиблення глобальних економічних, соціальних та екологічних проблем призводить до побудови мотиваційних механізмів, метою яких є пошук принципово нових підходів до аналізу причин кризи, а також економічних моделей та інструментів для її подолання. На думку дослідників О. Попкової та ін. [1, с. 219], абстрактна сучасна модель сталого розвитку території, яка може бути легко реалізована на практиці, надзвичайно необхідна для регіонів, що розвиваються, у тому числі і для України. Сільські території об'єктивно мають брати участь у цих процесах.

У своїх дослідженнях ми використовуємо трактування поняття «сільська територія», запропоноване італійськими дослідниками М. Ланфранчі та К. Гіанетто [2, с. 219], що означає територію, яка характеризується низькою щільністю населення та змішаним типом економіки, де поряд з сільським господарством існують також інші господарські види діяльності, такі як ремесла, туризм і промислові об'єкти малого та середнього бізнесу. Така інтеграція різних видів економічної діяльності, як правило, сприяє збалансованості та бережному ставленню до навколишнього середовища. Для досягнення сталого розвитку сільського господарства в межах сільських територій необхідно не порушувати цей баланс, намагаючись будь-якою ціною досягти економічного зростання через участь у ринкових відносинах на конкурентних засадах. Для того, щоб розвиток сільського господарства вважався сталим, керівникам вітчизняних агроформувань необхідно не лише намагатися покращити економічні показники, а врагнути забезпечити соціально-економічний розвиток сільських територій, враховуючи, що добробут суспільства вимірюється більш високими стандартами життя.

У 2015 р. на Саміті Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку в межах Національної доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», представленій Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, були визначені базові орієнтири досягнення Україною Цілей сталого розвитку. Зокрема, 17 глобальних цілей були адаптовані до особливостей України та визначено 86 завдань національного розвитку. Моніторинг поставлених завдань має здійснюватися за 186 орієнтовними індикаторами, які були спрогнозовані з використанням сценарних підходів до визначення напрямів розвитку країни на довгостроковому перспективу. [3]. Аналізуючи доповідь, слід відзначити, що значна частина завдань прямо стосуються сільських територій. Так, досягнення цілі 4 «Якісна освіта» передбачає, у тому числі, доведення частки сільських денних загальноосвітніх навчальних закладів, що мають доступ до мережі Інтернет, до 95% у 2030 р. Також у сільських школах заплановано встановлення комп'ютерних засобів навчання на рівні 80%. У розділі 6 «Чиста вода та належні санітарні умови» прогнозується, що до 2030 р. частка сільського населення, що має доступ до питної води, буде становити 100%, яке має доступ до економічно доступної питної води гарантованої якості – 100%, має доступ до централізованого водопостачання – 50%, до покращених умов санітарії – 80%. Реалізація цілі 9 «Промисловість, інновації та інфраструктура» передбачає стовідсоткове забезпечення доступом до мережі Інтернет усього населення сільських територій.

Частково реалізація цілей сталого розвитку передбачається через проведення медичної реформи. Зокрема, ціль 10 «Скорочення нерівності» орієнтована на доведення частки сільських домогосподарств, що потерпають від позбавлення через незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами швидкої медичної допомоги до 10%, через відсутність поблизу житла медичної установи – 10%, через відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом з розвинутою інфраструктурою – 10%.

Досягнення цілі 15 «Захист та відновлення екосистем суші» безпосередньо пов'язано з основним виробничим ресурсом сільського господарства – землею. Передбачається відновлення деградованих земель і ґрунтів шляхом використання інноваційних технологій і, як наслідок, скорочення ріллі у 2030 р. порівняно з 2015 р. на 12% (28370,7 тис. га), що дозволить довести частку площі орних земель (ріллі) у загальній території країни до 47%. Також заплановано розширення на 2,8% (1695,5 тис. га) площі сільськогосподарських угідь екстенсивного використання, як то сіножаті і пасовища. У цьому контексті слід зазначити, що реалізація поставленої цілі має відбуватися не лише шляхом виведення земель з використання, а й за рахунок застосування інноваційних технологій, які забезпечують відновлення ґрунтів. Зокрема, комплексний підхід для конкретного підприємства має включати перелік заходів, як то: використання гуматомістких препаратів для підвищення родючості ґрунтів (попередньо необхідно дослідити хімічний склад рослинної сировини, ґрунту, вивчити мікробюльний пул, співвідношення C:N); вирощування сидератів у проміжних посівах для оптимізації показників ґрунтової родючості (вивчення ефективності комбінацій сумішей сидеральних культур, строків і способів їх закладення); вивчення ефективності мікоризи, АМ-препаратів, фосфор мобілізуючих і силікатних бактерій для активізації ґрунтових процесів; удосконалення технології використання меліорантів (цеолітів, вапна, гіпсу й ін.) і побічної сільськогосподарської продукції (сапропель, побічна продукція рослинництва); оцінювання території методами попередження і зниження активності розвитку ерозії ґрунтів. Лише поєднання вказаних інструментів може призвести до порівняно швидкого відновлення родючості ґрунтів і можливості використання їх як бази для органічного виробництва.

Розроблюючи національну програму «Цілі сталого розвитку: Україна» автори достатньо чітко виписали ціль 2 «Подолання голоду» з врахуванням вітчизняних реалій, подавши її як можливість вирішення продовольчих проблем через розвиток конкурентоспроможного сільського господарства. Так, серед пріоритетних завдань на першому місці визначено доступність збалансованого харчування на рівні науково обґрунтованих норм для усіх верств населення. В ролі індикаторів визначено середньорічне споживання трьох основних груп продуктів (м'ясо, молоко, фрукти), які забезпечують організм необхідними білками, жирами, вуглеводами та вітамінами та рівень споживання яких на цей момент не відповідає науково обґрунтованим нормам, рекомендованим Міністерством охорони здоров'я України. Крім того, у сільській місцевості цей показник є досить високим за рахунок внутрішнього виробництва та споживання сільськогосподарської продукції домогосподарствами населення.

Водночас, як бачимо з рис. 1 в Україні наразі відсутня чітка тенденція до збільшення споживання цих видів продукції, що є своєрідною дилемою.

Так, з одного боку, за даними державної служби статистики України [5, С. 127, 150], починаючи з 2005 р. в Україні спостерігається спад виробництва молока. У 2016 р. цей показник склав 10381,5 тис. т, що на 3333 тис. т менше проти 2005 р. Виробництво м'яса зросло майже в 1,5 рази і становило в 2017 р. 2323,6 тис. т. Ріст відбувся за рахунок виробництва м'яса птиці великими аграрними холдингами. Виробництво фруктів останніми роками коливається в межах від 1114,3 тис. т (найнижчий показник у 2006 р.) до 2295 тис. т у 2016 р. Крім того, значна частина ринку за цими видами товарів забезпечується за рахунок імпорту, який має цінові переваги. Вітчизняна продукція в цьому випадку програє конкурентну боротьбу через високу собівартість, так і дуже часто через якість і презентативну здатність.

З іншого боку, купівельна спроможність споживача вітчизняного ринку залишається досить низькою, а відповідно навіть за умов збільшення виробництва внутрішній ринок навряд чи зможе поглинути більші обсяги продукції, з врахуванням її досить високої собівартості, а отже і ціни. За таких умов досягнення можливих індикаторів може відбуватися лише за умови комплексного відродження вітчизняної економіки, що має супроводжуватися ростом доходів населення та підвищенням купівельної спроможності.

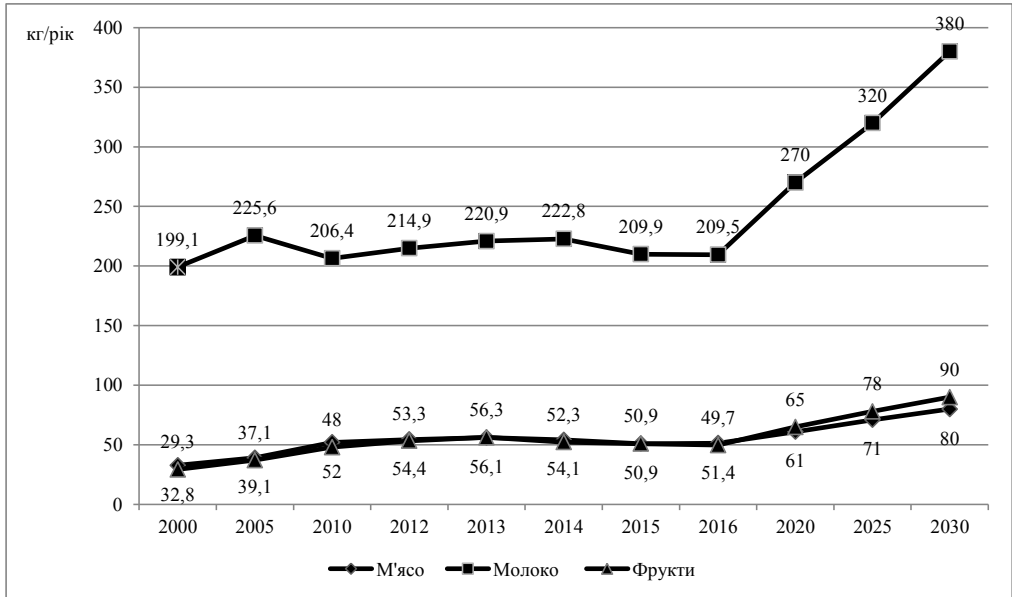

Рис. 1. Реальні та прогнозовані показники споживання м'яса, молока та фруктів в Україні [3, 4]

Наступне завдання за ціллю 2 передбачає підвищення продуктивності сільськогосподарства за рахунок використання інноваційних технологій. Основними індикаторами цього процесу визначено індекс сільськогосподарської продукції, який 2020 р. заплановано закріпити на рівні 102% та підвищення продуктивності праці до показника 15,0 дол. США на одного зайнятого у 2030 р. Загалом, на нашу думку вказані критерії є не зовсім об'єктивними, з позиції сталого розвитку саме територіальних громад. Так, у спеціалізованому виданні «Distributed, Interconnected and Democratic Agri-Food Economies: New Directions in Research» [6] говориться про те, що домінування великих вертикально інтегрованих виробничих структур в аграрному секторі, безумовно, сприяло досягненню більш високого рівня виробництва сільськогосподарської продукції і продуктів харчування, нарощування інноваційного потенціалу та підвищення продуктивності праці. Проте цей успіх призвів до багатьох негативних наслідків економічного, екологічного та соціального характеру. Ми вважаємо, що оскільки малі та середні підприємства відіграють важливу роль у забезпеченні зайнятості у сільській місцевості та підтримують соціальну сферу, зменшення кількості таких підприємств є негативним наслідком не лише для агропродовольчого сектору економіки, а й для розвитку сільських територій. Втрата малих підприємств призводить до депопуляції у сільській місцевості, що своєю чергою, впливає на попит послуг і розвиток інфраструктури сільських територій [7, с. 154].

Подібної думки дотримується і академік О. Бородіна, [8, с. 55], яка зазначає, що незначний клас дрібних і середніх комерційних сільгоспвиробників, а також малі та середні підприємства з переробки аграрної продукції, що функціонують паралельно з агрохолдингами, навряд чи зможуть вижити в умовах наступу останніх на земельні права та їх монопольної влади на аграрних ринках і в по-

літиці. Відсутність реальної державної підтримки малого та середнього виробника в аграрному секторі (особливо в Україні) також сприяє утвердженню позицій холдингів у сільському господарстві. Відповідно, говорячи про сталий розвиток сільських територій, необхідно передусім стимулювати діяльність малих і середніх агроформувань у сільській місцевості за рахунок створення сприятливих конкурентних умов для розвитку їх бізнесу. Системна модель взаємодії малого бізнесу в сільській місцевості та аграрних підприємств зображена на рис. 2.

Конкурентне середовище сталого розвитку

Рис. 2. Модель взаємодії аграрних підприємств і сільських територій під час переходу до концепції сталого розвитку
Власна розробка.

Аналізуючи завдання цілі 2 із забезпечення створення стійких систем виробництва продуктів харчування, що сприяють збереженню екосистем і поступово покращують якість земель і ґрунтів, насамперед за рахунок інвестицій, доцільно говорити про об'єктивність запланованих показників і пріоритетність вказаних напрямів. Так, передбачається збільшення частки продуктів харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті до 65%. Проте знову ж таки питання перерозподілу доданої вартості в цьому випадку залишається відкритим. Частково для малих і середніх виробників воно може бути вирішеним за рахунок розвитку органічного виробництва, під яке до 2030 р. планується виділити 1,7% земельних площ сільськогосподарських угідь України.

Загалом говорячи про побудову середовища сталого розвитку сільських територій, мають бути визначені основні засади реформування економіки та державного регулювання в аграрній сфері та побудови конкурентного середовища та розроблені (доопрацьовані) стратегії розвитку конкретних галузей сільського господарства. При розробці цих документів має бути врахована низка позицій, які призведуть до більш швидкого досягнення цілей сталого розвитку.

По-перше, у пріоритеті має бути реалізація екологічно обґрунтованих систем ведення аграрного виробництва та впровадження адаптованих до локальних і природно-кліматичних умов технологій, зокрема технологій точного землеробства.

По-друге, пріоритетом державної політики має бути розвиток органічного виробництва, тобто сільськогосподарської діяльності із застосуванням біологічних

методів захисту рослин та оптимальним використанням мінеральних добрив. На державному та регіональному рівні через програми стимулювання необхідно мотивувати агровиробника до застосування не хімічних, а мікробіологічних засобів захисту рослин.

По-третє, докорінно має змінитися державний контроль за реалізацією заходів щодо підвищення родючості ґрунтів і продуктивності орних земель за умови зменшення їх площі. Зокрема, це стосується діяльності великих аграрних формувань у частині дотримання сівозмін і збереження якості ґрунтів. І в цьому випадку функція контролю має бути не лише у центральних контролюючих, а й місцевих органів влади, на території яких розміщені посіви;

По-четверте, необхідно змінювати в суспільстві філософію ставлення до села не лише як зони сільського господарства, а як зони комфортного проживання, у тому числі і через сприяння розвитку екологічно збалансованих сільських поселень. І це нерозривно пов'язано з розвитком інфраструктури.

Сталий розвиток сільських територій нерозривно пов'язаний з формуванням сталого вітчизняного сільського господарства на конкурентних засадах. Базову роль у цьому процесі відіграють саме невеликі та середні агроформування, оскільки вони є основними наповнювачами місцевих бюджетів і відповідають за розвиток соціально-економічної сфери села. Тому в державі мають бути створені конкурентні умови для розвитку малого аграрного бізнесу. Затверджені ООН цілі сталого розвитку передбачають досягнення чітких і конкретних індикаторів, проте без розвитку аграрного сектору їх досягнення є неможливим. Особливо це стосується цілі 2 «Подолання голоду. Сільське господарство». Принциповим є той момент, що вирішення проблеми продовольчої безпеки має відбуватися за рахунок якісних і безпечних продуктів. Беззаперечно, що досягнення вказаних цілей неможливе без державного регулювання, особливо в частині контролю за дотриманням технологій і норм ведення аграрного бізнесу.

Список використаних джерел

1. Попкова Е. Г. та ін. Основи переходу території до сталого розвитку: сучасне місто / Е. Г. Попкова // Всесвітній журнал прикладних наук. – 2013. – Т. 23. – №11. – С. 1499-1507.
2. Ланфранчі М. Сталий розвиток сільських територій: нова модель соціального фермерства Попкова Е. Г. / М. Ланфранчі, С. Джаннетто // Калітаеа. – 2014. – Т. 15. – №S1 – С. 219-223.
3. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. – 2017, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – 176 с. – Режим доступу : <http://bit.ly/SDGsUkraine>
4. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник // Відп. за вип. О. М. Прокопенко. – 2017, Державна служба статистики України. – 49 с.
5. Сільське господарство України. Статистичний збірник // Відп. за вип. О. М. Прокопенко. – 2017, Державна служба статистики України. – 246 с.
6. Distributed, Interconnected and Democratic Agri-Food Economies: New Directions in Research
7. Данько Ю. І. Інноваційні підходи до забезпечення конкурентоспроможності малих аграрних підприємств / Ю. І. Данько // Проблеми економіки. – 2016. – №. 3. – С. 153-158.
8. Бородіна О. М. Інституційний розвиток сільського господарства та села України і Росії та його гармонізація з європейською політичною практикою / О. М. Бородіна // Економіка України. – 2012. – №. 11. – С. 48-61.

References

1. Popkova, E. G., Shakhovskaya, L. S., Romanova, M. K. & Dubova, Y. I. (2013). Bases of Transition of the Territory to Sustainable Development: Modern City. *World Applied Sciences Journal*, 23(11), 1499-1507.
2. Lanfranchi, M., Giannetto, C. (2014). Sustainable development in rural areas: The new model of social farming. *Calitatea*, 15(S1), 219-223.
3. National report (2017). *Tsili staloho rozvytku: Ukrayina. [Sustainable Development Goals: Ukraine.]* Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, 176. [Electronic resource]. Retrieved from <http://bit.ly/SDGsUkraine> [in Ukrainian].
4. Statistical compilation (2017). *Balansy ta spozhyvannya osnovnykh produktiv kharchuvannya naseleennyam Ukrayiny [Balances and consumption of basic food products by the population of Ukraine]*, State Statistics Service of Ukraine. [in Ukrainian].

5. Statistical compilation (2017). *Sil'ske gospodarstvo Ukrainy. [Agriculture of Ukraine. Statistical compilation]*, State Statistics Service of Ukraine, 246. [in Ukrainian].
6. Distributed, Interconnected and Democratic Agri-Food Economies: New Directions in Research
7. Danko Y.I. (2016). Innovatsiyni pidkhody do zabezpechennya konkurentospromozhnosti malykh ahrarynykh pidpryyemstv [Innovative Approaches to Ensuring the Competitiveness of Small Agrarian Enterprises]. *Problemy ekonomiky – Problems of Economics*, 3, 153-158. [in Ukrainian].
8. Borodina O. (2012) Instytutsiynyy rozvytok sil's'koho gospodarstva ta sela Ukrainy i Rosiyi ta yoho harmonizatsiya z yevropeys'koyu politychnoyu praktykoyu [Institutional development of agriculture and villages of Ukraine and Russia and its harmonization with the European political practice]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 11, 48-61. [in Ukrainian].

Danko Yu. I. Competitive basis of rural territories' sustainable development.

Since 2015, Ukraine has approved the goals of sustainable development. In parallel, in the same year decentralization reform began, with the aim of developing rural areas. The research hypothesizes that the development of rural areas is inextricably linked with the sustainable development of agriculture.

On the basis of the principles of dialectical logic an attempt was made to critically evaluate the prospects for achieving the objectives and indicators declared in the national report «The Goals of the Sustainable Development». The work explores the goals of the sustainable development, which directly relate to the functioning of rural areas. Deeper and more critically the indicators were analyzed pointing the achievement of the goal of the sustainable development 2 «Overcoming hunger. Agriculture». In particular, a retrospective analysis of the consumption of certain types of agricultural products (milk, meat, fruits) has been carried out. The problems have been identified as preventing the achievement of a certain level of consumption.

The interrelation between the sustainable agriculture and the sustainable development of rural territories is confirmed. As far as small agri-formations play a key role in providing the employment in rural areas and support the social sphere, achieving the goals of the sustainable rural development is inextricably linked to their activities. The model of interaction between the agrarian enterprises and the rural territories in the process of transition to the concept of the sustainable development is proposed, where the relationship between the management tasks of the participants of the process is determined. An important task is to develop the organic production and to increase the percentage of certified organic land as a way to raise the competitiveness of small formations.

The UN's sustainable development goals envisage the achievement of clear and concrete indicators, but without the development of the agrarian sector, it is impossible to achieve them. The crucial point is that food security must be provided at the expense of quality and safe products. It is indisputable that the achievement of these goals is impossible without state regulation, especially in terms of control over observance of technologies and norms of conducting the agrarian business.

Key words: sustainable development, sustainable development goals, rural areas, agriculture.

Данько Юрій Іванович – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри статистики, АГД та маркетингу, Сумський національний аграрний університет (e-mail: y.danko@sau.sumy.ua)

Danko Yuriy Ivanovych – Dr.Sci. (Econ.), Assoc. Prof., Professor of the Department of Statistics, AGD and Marketing of Sumy National Agrarian University.

Надійшло 15.09.2017 р.